

Sándor János

„MAGYARNAK LENNI: TUDOD MIT JELENT?”
(Gondolatok a Hány Jánosról)

Bevallom, Kodály Hány Jánosa nem tartozott kedvenc zeneműveim közé. Muzsikájából hiányoltam a drámaiságot, s a színpad törvényeinek ellenszegülő, epikus voltát képtelen voltam befogadni. Nem tekintettem operának, – pontosabban opera buffának, – csupán laza szerkezetű, csapongó népdalfűzérnek. Népdalfűzérnek, amely lehet, hogy színes, kedves és temperamentumos, ám semmiképpen nem zenedráma, csupán – mint maga a szerző is jelölte, – daljáték, még pontosabban: dal és játék egymást követő, lineáris láncolata. Éppen ezért nem is csodálkoztam azon, hogy az általam ismert Hány előadások rendre kimondott vagy elhallgatott fiaskók voltak. Úgy tűnt, akárcsak én, rendező kollégáim se találták meg a műben elrejtett alapeszme megfejtésének kulcsát. Így gondoltam mindaddig, amíg vagy egy évtizede kezembe nem került Sajó Sándor „Magyarnak lenni...” című verse: „Magyarnak lenni tudod mit jelent?” – teszi fel a kérdést a költő s felel is rá:

„Magasra vágyva tengni egyre – lent;
Mosolygva, mint a méla őszi táj,
Nem panasználni senkinek, mi fáj”

– majd később így folytatja:

„Csalódni mindig, soha célt nem érve,
S ha szfvünkben már apadoz a hit,
Rátakargatni sorsunk száz sebére
Önámításunk koldusrongyait.”

És abban a pillanatban rádöbentem, a sors kezembe adta a Hány megértéséhez szükséges kulcsot. Sajó Sándor szemével nézve Hány már korántsem kedves, füllentő mesehős, nem spicces, kocsmai nagyotmondó s nem is szeretetre méltó hazudozó csupán, hanem sokkal több annál: titkos álmaink megálmodója! Mit is mondott a Hány keletkezéséről Kodály? Azt, hogy nem a jelent és nem a történelmet akarja ábrázolni a daljátékban, hanem „a legendát, mely igazabb, mint a történelem.” Aki e zenemű legitimosabb értelmét is fel akarja tárni, annak e kodályi gondolat mentén kell a Hányt megközelítenie.

Milyen az a „jelen”, amelyben a Hány megalkotásának gondolata megfogant a zeneköltőben? Milyen „jelent” nem akar ábrázolni? Az első világhétség után vagyunk. A hosszú, véres háború s a kommün megpróbáltatásai következtében az ország erkölcsileg, anyagilag egyaránt lerongyolódott. Az embereken a kétségbeesés lett úrrá. A Trianon csonkolta országot a nemzetelál

mezsgyéjére sodródott. Kodály rádöbbsent arra, hogy ebben a kétségbeejtő, reménytelen helyzetben éppen az ő művésznemzedékének kell a remény olajágát felmutatni, s a hitét és tartását vesztett magyarságot a továbbélés útjára vezetni. Ezért alkotta meg a Hártyt, újratereztve egy legendát, „mely igazabb, mint a történelem” – vagy talán igazságosabb.

A Hárty-legendája – akárcsak Kodály muzsikája, – tiszta forrásból fakadt, hisz a nép ajkán élt a hetvenkedő, nagyotmondó katona alakja, akit Garay János Az obsitos című művével emelt be a magyar irodalomba. Nagyon érzékletesen fogalmaz Lengyel Vilma a Délmagyarország 1930. november 13-ai számában, a darab első vidéki, – szegedi – bemutatója alkalmával:

„Hárty János meséje úgy maradt ránk a falu keretében, mint a székely faragás, vagy a kalotaszegi hímezés.”

Ebből a mondhatnók, népművészeti alapanyagból alkotta meg Paulinyi Béla és Harsányi Zsolt Kodály számára a daljáték szüzséjét.

A darab indulásakor a zene a tenger – azaz a világ forrongását, háborgását idézi, majd lassan a nagyabonyi falu – vagyis a nemzet – csendjévé szelődül, hogy végül János és Örsze személyén – a család képviselői, – átsűrve legendává magasztosuljon egy, a történelem zajától távol eső, időtlen falusi búfelejtőben. Kodály szándékáról sokat elárul az előjáték Hártyra vonatkozó rövid részlete:

„Diák: ...hadd meséljen, hogyha ebben kedvét leli.

Pór: Elhallgatnám napestig olyan szépen beszél!
Az ember manapság nagyon kutyául él!

Diák: De ha egyszer szárnyra kapja a lendülő mese
Egyszerre kivirágzik nyomorult élete.

Pór: Úgy érzi megcselekszi mindazt, amit Hárty mond.

Diák: Könnyen lepipálja akár Napóleont!

A bárókat lefőzi, túljár az úr eszén,

Száz győzelemre száguld a szárnyaló mesén.”

A diák, aki, ha akarom, maga a zeneszerző, mesére biztat, amelyben a történelmi, vereséget szenvedett magyarság elégtételt kaphat – legalábbis a megszülető legendában, amely Kodály szavaival: mindig „igazabb, mint a történelem.”

Aki a Hártyt be akarja fogadni, annak nem csak a zenét, a szöveget is meg kell értenie, mégpedig a legteljesebb mélységéig. Az 1926. október 16-ai ősbemutató után írta a mű egyik kritikusa:

„A Hárty Jánossal megszületett a magyar népi daljáték, Kodály megmutatja, hogy a magyar paraszt zenéje megfelelő kézben az emberiségnek éppen olyan kincsévé válhat, mint amilyenné a nyugati klasszikusok feldolgozásában váltak.”

A zenéről szóló fenti megállapítás mellett fontos a színpadi mű, a Kodály adta cím szerinti: „Háry János kalandozásai Nagyabonytul a Burg váráig” műfaji meghatározása: a népi daljáték. A népi szót azonban később lefelejtették a plakátról. Pedig roppant fontos, mert jelzi, hogy a zeneszerző egy XIX. századi színpadi formához, a népszínműhöz nyúl vissza. Ez a reformkorban, majd az önkényuralom idején virágzó műfaj a kor színészszenije, Egressy Gábor megállapítása szerint a hazafiúi büszkeség és a nemzeti öntudat ébrentartásának fontos eszköze volt. Az eredeti népdalokkal átszőtt színpadi történetek évtizedeken át megőrizték a nemzeti identitástudatot, és ébren tartották az elbukott forradalom hamu alatt parázsló tüzeit. Nem véletlen tehát, hogy a nem operaszerző Kodály a XX. század két magyar katalizmája – Trianon és a második világháború ránk nézve tragikus befejezése – után ehhez a műfajhoz nyúlt vissza. A húszas években a Háry János, a negyvenes évek közepén pedig a Cinka Panna megkomponálásával. A népdalok gazdag áradása mellett, a műfaj tanulságot rejtő történetet is követel. Milyen tanulságot rejt a Háry története, fél évtizeddel trianoni országvesztés után? Először is feltűnik benne egy visszarendezhető Burkus határ képe, amelyet hősünk egyetlen mozdulattal el – majd, mivel még nem időszzerű, – visszatol, nehogy igazan legyen Ebelasztin lovagnak, aki kijelenti:

„És ha lesznek zavarok
Kik csinálták? Magyarok!”

Milyen keserűen, szomorúan, vágytelien csendülnek fel a Piros alma és a Tiszán innen dallamai a kép elején, s mennyi hetykeséget vidámságot áraszt Marci kocsis Ó, mely sok hal terem az nagy Balatonban kezdetű dala a „hárkiigazítás” után!

Megjelennek előttünk az országhatár két oldalára száműzött, egymással szembe-kerülő magyarok, János és Marci kocsis személyében.

Látunk egy győztes csatát is. Ám a harc reggelén szívszorító szomorúsággal megszólaló, eredetileg a tempo giusto kötött formájában lejegyzett Sej, besoroztak kezdetű dal jelzi, nem mi akarjuk ezt a háborút. S bár miénk lesz a diadal, a „minden kárért, dúlásokért, pusztításokért” kárpótlásul elnyert 50 000 tallért s a nagybajomi bírónak ráadásként megígért aranyórát sose kapjuk meg, mert mi még a nyertes csatából is vesztesen kerülünk ki.

A kalandok a császári udvarban érnek véget, ahol a bécsi Burgon s a francia császáron játszva diadalmaskodó, nagyon álmodó Háryban megszólal a magyar lélek és hangot ad népe keserűségének. Szavai nyomán megrendítő erővel csendül fel a kórus ajkán:

„Szegény magyar nép, most látjuk szívét
Most látjuk búját, bajait,
Mártír szenvedését.”

És mielőtt még visszatérnénk a kerettörténet színhelyére, a karcos borokkal szolgáló nagyabonyi csapszékbe, elhangzik a nagyon fontos mondat: „Ez a kis ország adja a nagy birodalomnak mind az egész bort, mind az egész búzát, meg a békességet.” Nem véletlenül kimondott mély értelmű szavak ezek. Azt jelentik, a magyar nép mindig csak adott. Otthont, földet, edelt, szeretetet, tudást, művészetet. Ez a nép mindig csak adott, de sohasem kapott, mindig befogadott, ám sose fogadták be, pedig a nép – Hány népe – békeszerető.

Hány kalandjaiban egy magasba vágyó nemzet nagyra törő álmai öltenek testet, s nemesednek legendává, amely igazabb és igazságosabb, mint a történelem.

Kodály zenéje hol humorral, máskor mélabús borongással vezeti és kíséri a cselekményt. A vágy és valóság közt tátongó szakadék teszi szomorúvá, fájdalmassá, szerelmes sóvárgóvá a Hány sok dalát. Ám a borús felhők mögül mindig kiragyan a nap, ránk kacsint Kodály, s bölcs iróniával kifigurázza Hány ellenségeit, hogy aztán pattogó dallamokkal, vidám toborzókkal serkentse újabb meg újabb kalandra hőseit. De bárhová is vetődjön vágyai szárnyán a halhatatlan obsitos, mindenhonnan haza húzza a Tiszán innen, Dunán túl, túl a Tiszán álló kicsi kunyhó, meg gazdája Örzse s a nagyabonyi két torony. A földobott kő vissza hull arra a földre, ahonnan vétetett.

A Hány nem csupán egyszerű mese, hanem a meg nem valósult vágyak, az elszalasztott lehetőségek, azaz a magyar lét zenével, álmokkal ékített tarka szötte, melyet három determináns gyűrű fog össze. A legtágabb a nagyvilág, a történelem köre. Ez Kodály zenéjében rendszerint ironikusan, komikusan jelenik meg. A középső kör a nemzeté. Zenéje többnyire erőt, derűt, nemes pátoszú magabiztosságot sugall. A belső kör a legintimebb. Az ember érzéseit s a családot, a társadalom legkisebb egységét rejti. Zenéjét szemérmes szomorúság lengi át, epedő vágyakozás zokog belőle. Ez a zene a nép lelkéből fakadó, szállangmentes érzelem. Ha ezt a hármas szorításban feszülő, legendává emelt történetet jövőbe vetett hit és a magyarság teremtő ereje iránt érzett áhítat nélkül viszik színre, a Hány egyszerű parasztmese marad, egy pityókás öreg katona felelőtlen, mulatságos hazudozása.

Kodály pedig ezt nem akarhatta. Művét egy reményvesztett korban a remény olajágának szánta. Ezért egy történelemnél igazabb legendát teremtett, tudva, vallva – s most ismét Sajó Sándort idézem –: hogy

„...túl minden bűn, minden szenvedésen,
Önértetünket nem feledve mégsem,
Nagy szívvel, melyben nem apad a hűség,
Magyarnak lenni büszke gyönyörűség!”